

EEN VOORBEELD VAN NEO-LIBERALE AANPASSINGS-POLITIEK : DE REGERING MARTENS V (1981--1985)

De regering Martens V die in de eerste helft van de tachtiger jaren haar stempel op de Belgische politiek drukte, heeft in belangrijke mate gehoor gegeven aan de internationale lokroep van het neo-liberalisme. Onder Martens V kreeg de neo-liberale "herstelpolitiek" niet alleen een kans in België, maar werd ook een aanvang genomen met het herschudden van de sociaal-economische machtsverhoudingen. Dat zou uiteindelijk resulteren in een inlevering van de inkomens uit lonen, wedden en sociale uitkeringen ten gunste van de bedrijfsinkomens (winsten) én in een verdere deregulering van de samenleving. Neo-liberale experimenten impliceren immers ook dat de rol van de vakbeweging wordt teruggedrongen en dat de staat zich minder dan vroeger iets gelegen laat aan ingrepen ten gunste van de sociaal zwakkeren.

Onder Martens V is de "ommekeer" gekomen. Met die ommekeer wordt dan ook bedoeld dat de regering met autoritaire middelen haar wil opdringt aan de "belangengroepen" en dat de economische stabilisatiepolitiek niet meer het resultaat hoeft (of moet) te zijn van een elders - vooral in overlegorganen waar de vakbonden en de ondernemers elkaar ontmoeten - bedongen compromis. De ommekeer is dan het resultaat van een actie ondernomen door een "regering die regeert" en niet bemiddelt tussen de belangengroepen om daarna voor de uitvoering van het akkoord zorg te dragen.

In dit artikel zullen we pogen aan de hand van het door Martens V gehanteerde scenario die ommekeer te schetsen en te ontleden. Daarbij zullen we vooral oog hebben voor die aspecten die als typisch neo-liberaal bekend staan en die volgens ons duidelijk de strategie gevolgd door Martens V blootleggen. Met Martens V kan dan een neo-liberale regeringspolitiek getriomfeerd hebben, het is evenwel geen strategie die volledig is afgekeken van Thatcher of Reagan. Met Martens V zegevierde in feite een nogal Belgische variant van het neo-liberalisme. Het is die Belgische variant die ons erg interessant lijkt, omdat

hieruit blijkt dat de neo-liberale offensieven op wereldvlak in feite uit elkaar vallen in nationale strategieën toegespitst op lokale verhoudingen en behoeften.

1. De economische politiek van de Belgische regeringen

Alvorens de neo-liberale koers van Martens V te ontleden, is het wellicht van belang in grote trekken de krachtlijnen van de economische politiek zoals die in België na 1945 vorm en inhoud kreeg, te schetsen. De economische politiek in België kan men na 1945 grofweg als "Keynesiaans" bestempelen. Met "Keynesiaans" bedoelen we dan niet dat na 1945 de theorie van Keynes via het economisch beleid van de diverse regeringen consequent in praktijk werd gebracht, maar wel dat het politiek systeem in België dusdanig reageerde dat een Keynesiaans overlegmodel weldra een kans maakte om als raamwerk te dienen voor de sociaal-economische politiek.

Het Belgisch kapitalisme is altijd erg liberaal van signatuur geweest en het Keynesiaans verflaagje dat men na 1945 heeft aangebracht, bleek achteraf maar flinterdun te zijn.¹ Het overlegmodel werd bijvoorbeeld niet gegoten in een corporatistisch ordeningssysteem, maar bleef het karakter behouden van vrije loononderhandelingen en een verdeling van de welvaart volgens sociale criteria die eerst door de politieke partijen én de grote belangengroepen waren vastgelegd. België heeft nooit een sterke staat gekend die autoritair ingreep in de investeringsbeslissingen of die de markten organiseerde. Praten over het na-oorlogse Keynesiaanse systeem in België heeft dan ook enkel zin als we deze feiten goed voor ogen houden.

Niettemin ontstond na 1945 langzaam maar zeker een sociale consensus over het besturen van de economie. Vier belangrijke aandachtspunten zouden weldra het denken én handelen van de politici en de sociale gesprekspartners bepalen. We kunnen die vier aandachtspunten ook beschouwen als de economische doeleinden die de regeringen nastreefden. Dat waren dan :

1. stabiele consumptieprijzen;
2. het scheppen van een overschot op de betalingsbalans;
3. het realiseren van de volledige tewerkstelling;
4. het bevorderen van de economische groei.

Deze vier aandachtspunten waren dus zuiver economisch. Hoewel men op het punt van de volledige tewerkstelling ook in ruime mate kon wijzen op sociale motieven : de arbeidskrachten die zich op de arbeidsmarkt aanboden moesten ook emplooi

vinden. Werkloosheid werd beschouwd als een sociale kwaal (zie de crisis van de Dertiger Jaren) en — wat erg belangrijk is — als het resultaat van een falende economische politiek. Men ging er blijkbaar niet langer meer van uit dat het spel van de vrije krachten in de economie ook zou leiden tot het opslorpen van de werkloosheid.

De sociale component van dat programma in vier punten was nauw verbonden met het succesvol optreden van de regeringen inzake de volledige tewerkstelling. Immers, hoge werkloosheid was een indicator van een falend economisch structuurbeleid : zo had men na 1945 meer oog voor het verschijnsel van de *structurele* werkloosheid en werd vooral vanuit de vakbeweging gepleit voor een structuurbeleid dat nieuwe werkgelegenheid zou scheppen in die streken die het hardst getroffen werden door de structurele werkloosheid.

Doch de kern van het Keynesiaans economisch beleid concentreerde zich niet uitsluitend op het probleem van de structurele werkloosheid. Ware dat het geval geweest, dan zou men wellicht die werkloosheid via opslorpingsprogramma's te lijf zijn gegaan. In plaats van met opslorpingsprogramma's kwamen de sociale gesprekspartners al vlug met de idee vooral de economische groei te stimuleren. Volledige tewerkstelling, stabiele prijzen en een overschot op de handelsbalans zouden dus het resultaat moeten zijn van een ononderbroken economische groei die dan weer het resultaat zou zijn van een ononderbroken stroom van investeringen bedoeld om de produktiviteit te verhogen. De groei van de produktiviteit kon evenwel ook averechtse effecten sorteren voor de werkgelegenheid. Om dat te vermijden kwamen de vakbonden met het voorstel de gestegen produktiviteit om te zetten in een herverdeling van het inkomen, in een vermindering van de arbeidsduur en het financieren van de collectieve sector. Herverdeling van het verdiende inkomen zou ook gunstig zijn voor het ontwikkelen van de binnenlandse markt en op die manier weer de economische activiteit stimuleren.²

Dit systeem, waarbij de belangrijkste partners in het gebeuren de ondernemers en de vakbonden waren, kreeg via specifieke overlegstructuren vorm en inhoud. De regering paste zich hierbij aan als de grote regelgever. Het overlegsysteem kon ook min of meer geolied functioneren zolang er enerzijds een ononderbroken economische groei was gebaseerd op stijgende produktiviteit in de industrie en anderzijds een matige werkloosheid die beperkt bleef tot industrietakken of regio's die zich moesten aanpassen aan de ontwikkelingen in het kapitalisme. Ook zolang de inflatie beperkt bleef, kon de regering zich vergenoegen met wat kleine

correcties uit te voeren ten aanzien van de geldhoeveelheid. De handelsbalans leverde in een dergelijke periode van snelle economische groei geen problemen op, daar de Belgische industrie zich steeds meer op de export oriënteerde.

Sinds 1973 is evenwel een kink in de kabel gekomen in de economische zelf-regulering die de Belgische regeringen tot dan toe hadden weten te behoeden voor de zo gevreesde structurele problemen. In 1973, toen de economische crisis zich aankondigde via de "olie-crisis", dacht men in politieke kringen nog uitsluitend aan een cyclische verstoring van de conjunctuur. De heropleving zou wel automatisch volgen op het moment dat de kapitalistische wereldeconomie de "olieschok" verwerkt had. Kleine aanpassingen volstonden om die schok in eerste instantie op te vangen. De grootste aandacht ging daarom uit naar de op hol geslagen inflatie (rond de 11 percent in 1975). De regering Tindemans I (1974—1977), waarin de liberalen de toon aangaven, kwam dan ook vooral met een anti-inflatieplan: door kredietbeperking werd de geldhoeveelheid verminderd en daalde de inflatie inderdaad. Het resultaat hiervan was evenwel ook een scherpe terugval van de binnenlandse activiteit.³

Onder Tindemans I steeg ook de werkloosheid in snel tempo, wat de regering inspireerde tot het nemen van ad hoc maatregelen, zoals het extra aanwerven door het staatsapparaat van jonge werklozen (tijdelijk kader-regeling) of het doen aanwerven door de ondernemingen van stagiairs.⁴ Deze maatregelen waren als zeer tijdelijk bedoeld en men hoopte dat een hervatting van de conjunctuur weldra deze regelingen zou overbodig maken.

Het thema waarop de vakbeweging mikte was een snelle invoering van de 36-urige werkweek. Arbeidstijdverkorting mét behoud van loon én met extra aanwervingen zou een passend antwoord op het werkloosheidsvraagstuk zijn, maar de werkgeversorganisaties wilden van dit voorstel niet horen, bang als men van die zijde was dat de loonsom met sprongen omhoog zou gaan. Ook de regering Tindemans I had geen belangstelling voor dit voorstel.

De regering Tindemans I verdween in het begin van 1977 vrij plotseling van het toneel als gevolg van een gecoördineerde actie van de grote vakbonden tegen het voorgestelde anti-crisisbeleid⁵ dat reeds in zich de kiemen droeg van een neo-liberaal offensief. Vanaf 1977 vormden zich regeringen met als belangrijkste beleidsmakers de socialisten en de vakbondsvleugel van de CVP—PSC. Aan het neo-liberaal experiment van Tindemans I kon dus, behalve enkele korte stoten in de richting van de koppe-

ling tussen de prijzen en de lonen (index) en bezuinigingsrondes, geen vervolg worden gegeven.

De socialisten, die in 1977 in de regering verschenen, zouden vooral de economische politiek gaan bepalen ten aanzien van de oude industrieën in moeilijkheden. Onder socialistische impuls werden herstructureringsplannen ontworpen voor de vijf als *nationaal* omschreven sectoren: staal, scheepsbouw, holglas, steenkool en textiel. Met nationaal wordt hier bedoeld dat de centrale regering deze sectoren zou beheren en voorzien van financiële injecties bedoeld om de desbetreffende ondernemingen te reorganiseren. Naar nationalisatie werd niet gestreefd, wél naar een grotere mate van regulering van de investeringsbeslissingen en het aanpassen van de produktiecapaciteit aan de reële afzetmogelijkheden.⁶

Daarnaast ontwikkelde de socialistische minister van Economische Zaken Willy Claes in 1978 een plan om de Belgische industrie te moderniseren (Nieuw Industrieel Beleid). Met dat doel werd tevens een Fonds voor Industriële Vernieuwing geïnstalleerd. De Belgische staat engageerde zich dus in belangrijke mate in de industriële sectoren in moeilijkheden en was ook gedwongen de financiering van haar projecten te laten lopen via de kapitaalmarkt.⁷ Door de economische crisis werd de staat een grote lener op de kapitaalmarkt en verdrong het privé-kapitaal naar de tweede plaats. Dit gebeurde trouwens noodgedwongen: de aandeelhouders van de bedrijven in moeilijkheden weigerden nog langer hun verantwoordelijkheid op te nemen.

Hoewel de staat als grote geldschietter ogenschijnlijk een steeds belangrijkere rol ging spelen in het accumulatieproces van het kapitaal, kan men niet zeggen dat de staat in een sterke positie kwam. Het financieren van sectoren in moeilijkheden legde immers de noodzaak op om zowel met de privé-ondernemers als met de vakbonden te onderhandelen over de modaliteiten van een gedwongen sanering. Daar de Belgische politiek inmiddels erg "gecommunautariseerd" was, verliepen die onderhandelingen vooral via conflictueuze erupties tussen de twee landsdelen en werd de macht van de regering verder uitgehold door transacties die buiten haar om verliepen.⁸ Hierdoor ontstond een gevoel van machteloosheid in de regeringen die zich vanaf 1979 onder Wilfried Martens in versneld tempo opvolgden.

In de ~~bourgeoïse leefde weldra een zekere overeenstemming~~ om bij de eerste de beste gelegenheid de socialisten uit de regering te stoten. De financiële wereld eiste een orthodox financieel beleid en de ondernemers wilden nu meer dan ooit de concurrentiekracht van hun ondernemingen herstellen door de

lonen te verlagen. Dat laatste moest dan zijn beslag krijgen via de formule van het loslaten van de koppeling van de lonen en uitkeringen aan de stijging van de kosten van levensonderhoud (index). Voorts wilden de financiers én vele ondernemers ook de schuldenlasten van de ondernemingen afbouwen door weer in ruime mate beroep te doen op risicodragend kapitaal. Dat kon weer alleen door de winsten van de ondernemingen te vergroten en het beleggen in aandelen fiscaal aantrekkelijker te maken. Het neo-liberalisme, zoals dat tenslotte als politiek project tot leven kwam en gedragen zou worden door zowel de liberale partijen als een geactiveerde rechtervleugel in de CVP, kreeg dus vooral binnen financiële en industriële kringen een grotere aanhang. De maatregelen die inmiddels door de Rooms-Rode coalities geleid door Martens uitgewerkt werden, beschouwde men als volstrekt onvoldoende. Vandaar dat Martens in zijn *noodplan*, dat hij eind maart 1981 ontvouwde, niets anders deed dan de wensen van de ondernemers en de financiers inwilligen.⁹ Het noodplan van Martens voorzag in een bevriezen van de lonen tot het einde van het jaar 1981 (index werd voor die periode opgeschort) en een forse inlevering van loon bij de ondernemingen die met staatsgelden overeind werden gehouden. Maar de Rooms-Rode coalitie volgde de premier niet op dit pad, wat hem deed besluiten dan maar persoonlijk de consequenties ervan onder ogen te zien : hij trad af. Hierdoor maakte hij uiteindelijk de weg vrij voor een ommekeer in de allianties. Iedereen wist dat de Rooms-Rode coalitie die voor een poosje werd voortgezet onder leiding van Mark Eyskens naar nieuwe verkiezingen zou leiden en dat ondertussen met de liberalen al een akkoord werd bereikt over een "ommekeer" in het te voeren economisch beleid.

2. Neo-liberalisme in de Belgische praktijk

De coalitie die Martens na de verkiezingen van 1981 vormde had als belangrijkste doel de winstgevendheid van de industrie te bevorderen, het financieringstekort van de overheid aanzienlijk terug te schroeven en na verloop van tijd de werkloosheid tot aanvaardbare proporties terug te brengen.

De winstgevendheid van de Belgische industrie had sinds 1974 vooral geleden onder de hoge financiële lasten en de vermindering van de afzetmogelijkheden op de wereldmarkt.¹⁰ De Belgische industrie was trouwens vooral gespecialiseerd in producten die erg conjunctuurgevoelig waren en steeds meer concurrentie ondervonden van landen met lagere lonen.¹¹ Dat gold zeker voor

de nationale sectoren in moeilijkheden, maar nu ook voor die industrieën die in de zestiger jaren naar België waren gehaald als de grote werkverschaffers (petroleum, automobielbedrijven, goedkope electronica). Voor de grote financiële groepen kwam hierbij nog het probleem dat zij hun rol als conglomeraten enkel konden blijven spelen indien ze in staat werden gesteld tegen gunstige voorwaarden risicodragend kapitaal aan te trekken ten einde de dure leningen af te lossen.

De regering Martens V die in december 1981 aan de pers werd voorgesteld beloofde werk te maken van de wensen van het bedrijfsleven en van de financiële wereld. Er kwam een operatie Monory die het aankopen van aandelen op de beurs fiscaal aantrekkelijk maakte. De handel in aandelen leefde hierdoor op. Voorts zorgde de regering voor fiscale voordelen ten gunste van ondernemingen die in 1982-1983 nieuwe aandelen uitgaven, op voorwaarde dat de opbrengst van de emissie gebruikt zou worden voor produktieve investeringen in België. Deze aandelenwet Cooreman-De Clercq liet vooral de holdings toe de oude leningen af te lossen en om te zetten in aandelen. Doordat de beleggers vertrouwen hadden in de regering Martens V - deze regering zou immers de winstgevendheid van de industrie herstellen - kenden de nieuwe emissies onder het regime Cooreman-De Clercq een groot succes. De opbrengst werd geschat op meer dan 300 miljard frank.¹²

Het streven naar winstherstel voor de ondernemingen was de kurk waarop het neo-liberale beleid van Martens V bleef drijven. Die winstgevendheid zocht men vooral in het drukken van de kosten. Vandaar dat andermaal de index ter sprake kwam : de enige kosten die nog te drukken waren, bleken de loonkosten te zijn. Het buiten werking stellen van de index, door Martens in begin 1981 nog in zijn noodplan uitgewerkt, kwam andermaal ter tafel. Maar omdat de christelijke vakbeweging, die bij monde van haar bureaucratische top de centrum-rechtse coalitie van Martens V had gesteund, nog niet klaar was voor deze operatie, koos de regering uiteindelijk voor een devaluatie. Hierdoor werd de vakbeweging voor het blok gezet : de devaluatie moest immers begeleid worden door een bevrozing van lonen en prijzen. Dat maakte de weg vrij voor inlevering van loon. De techniek lag ditmaal verrat in de indexesprong van 2 percent die zowel in 1982 als 1983 niet zou worden doorberekend en de gedwongen inlevering bij ondernemingen die met staatssteun in leven werden gehouden. Het dreigement dat de regering bij deze laatste ondernemingen liet horen luidde : aanvaarden van forse inlevering van loon ofwel uitspreken van het faillissement. De staat weigerde

voortaan nog ondernemingen in leven te houden omwille van sociale redenen. Ondernemingen die failliet gingen en niet snel een koper vonden, werden geliquideerd. Onder deze ondernemingen telde men ook bedrijven die een zekere status bezaten : in de textielsector bijvoorbeeld Motte, Fabelta en Butch, in de metaalconstructie Nobels-Peelman en in de petroleumsector Chevron te Feluy en Texaco in Gent.

Neo-liberaal was ook de strategie om de overheidsondernemingen zelf te *privatiseren*. Dat kon door die bedrijven te filialiseren ofwel op te splitsen in onderdelen die een koper konden vinden. Dat kon ook door het privé-kapitaal een grotere rol te bedelen in de financiering van nieuwe projecten. De liberale minister H. De Croo stond bijvoorbeeld toe dat bij Sabena het privé-kapitaal strategische posities innam en dat bij de RTT de telecommunicatie in de pas ging lopen met de behoeften van de zich automatiserende dienstensector (vooral de financiële instellingen).

De regering streefde naar meer zelfstandig ingrijpen in de arbeidsverhoudingen. Gezien de krappe parlementaire meerderheid die de liberaal-christelijke coalitie bezat en het gewicht van de christelijke vakbeweging binnen de CVP, was het evident dat met de normale parlementaire procedures de regering Martens V nauwelijks uit de voeten zou kunnen. Daarom werden al snel volmachten gevraagd en bekomen (met ingang van 2 februari 1982), om de sociaal-economische politiek en vooral de bezuinigingen in de sociale sector aan de bevolking op te leggen. Zo werd voorkomen dat de belangengroepen (vakbonden) via hun pressie op de verkozenen al te zeer zouden kunnen ingrijpen in de besluitvorming en kon de regering tevens het overleg tussen vakbonden en ondernemers naar believen manipuleren. Dat laatste kwam vooral aan het licht toen de regering de vakbonden poogde te dwingen de reeds door de regering geformuleerde objectieven te aanvaarden.

Het neo-liberale beleid liet zich nog het beste voelen aan de hand van de plannen om het financieringstekort van de overheid terug te dringen. De staatsuitgaven waren in 1981 nogal sterk gestegen terwijl de inkomsten uit de belastingen erg tegenvielen als gevolg van de crisis. De regering raakte hierdoor in de greep van de financiers en het feit dat de bankiers in maart 1981 de regering Martens IV een noodplan wilden opdringen, zegde al genoeg over de invloed van de financiële wereld op de regeringspolitiek.

De financiële wereld wilde het financieringstekort halveren en dat moest hoofdzakelijk gebeuren door forse bezuinigingen

op de sociale uitgaven (werkloosheid, ziektekosten) en het heffen van hogere bijdragen. Voorts zouden ook de ambtenaren moeten inleveren en zouden de jaarlijks terugkerende tekorten die de staatsondernemingen boekten drastisch moeten verminderen. Voor de lagere overheden (vooral de grote steden) gold hetzelfde gebod. Martens V nam al deze wensen integraal over. Het netto deficit van 13,4 percent van het BNP in 1981 gaf daar alle redenen toe. De binnenlandse kapitaalmarkt was immers niet bij machte om dat reusachtige tekort zelf te financieren. Er moest steeds meer in het buitenland worden geleend tegen hoge rente en in harde valuta.

In vijf jaar tijd hoopte Martens V het financieringstekort dan ook terug te brengen tot ongeveer 7 percent van het BNP. Op dat niveau was het mogelijk uit Belgische spaarmiddelen het tekort te financieren.¹³

De staatsuitgaven beperken was een leuze die makkelijker verkondigd werd dan vertaald in concrete maatregelen. Een te forse bezuiniging op de ambtenarenweden en op de sociale uitkeringen zou de Belgische economie in een deflatoire spiraal duwen. Men moest dus de bezuinigingen over vele jaren uitsmeeren en ook combineren met het opleggen van nieuwe belastingen c.q. sociale lasten. Reeds in 1981 was men op een punt gekomen dat die deflatoire tendens zich kon doorzetten, daar vooral sectoren als de bouw en de machine-industrie reeds ernstig getroffen waren door de sterk verminderde vraag.

Ook de devaluatie van 1982 en de daarmee gepaard gaande begeleidende maatregelen hadden een negatief effect op het financieringstekort. Als gevolg van het verworven prijsvoordeel door de devaluatie van de Belgische frank met 8,5 percent in 1982 kende de exporterende nijverheid wel een verhoogde activiteit. Doch door de inleveringspolitiek van Martens V en de verhoging van de sociale lasten kon de voor de binnenlandse markt producerende nijverheid niet of nauwelijks profiteren van de economische heropleving. Hierdoor bleven de lasten van de crisis onevenredig hoog : de werkloosheid nam nog toe, terwijl de staat heel wat BTW moest derven als gevolg van de op de export gerichte herstellpolitiek. De doelstelling om in vijf jaar het financieringstekort naar 7 percent van het BNP terug te brengen mislukte jammerlijk (zie tabel).

De oorzaak van die mislukking is vrij makkelijk te situeren : het was niet alleen moeilijk de uitgaven voor wedden en sociale uitkeringen fors te verlagen, maar ook om de financiële lasten te verminderen. De Belgische staat (met de lagere overheden) had zich zwaar in de schulden gestoken (meer dan 4.000 miljard

Netto financieringstekort van de Belgische staat (in percentages van het BNP)

	1980	1981	1982	1983	1984
USA	- 1,2	- 0,9	- 3,8	- 4,1	- 3,2
West-Duitsland	- 3,1	- 3,8	- 3,4	- 2,7	- 1,7
Groot-Brittannië	- 3,8	- 3,1	- 2,4	- 3,3	- 3,1
Frankrijk	+ 0,2	- 1,8	- 2,5	- 3,4	- 3,5
Italië	- 8,0	-11,9	-12,7	-11,8	-13,6
Nederland	- 3,9	- 5,3	- 7,0	- 6,4	- 5,9
België	- 9,3	-13,4	-11,9	-12,8	-11,4

Bron : Nationale Bank van België, Jaarverslag 1984.

frank eind 1984). Hierop moest veel rente worden betaald. De rentelast was bovendien hoog omdat tegen *hoge* rente was geleend op de kapitaalmarkt en bij de banken.¹⁴ De hoge rentestand was weer een gevolg van de ongekende financieringsbehoefte van de staat én van het niveau dat de Nationale Bank moest ophouden om de vlucht uit de Belgische frank af te remmen. Pas in 1984 stabiliseerde het financieringstekort van de staat zich op een hoog peil : een bruto financieringstekort van 516 miljard frank. Doch deze stabilisatie was ook met veel kunst- en vliegwerk tot stand gekomen. Het werkelijke bruto financieringstekort lag vele miljarden hoger, omdat de regering de wedden van de ambtenaren niet eind december 1984 uitbetaalde, maar per 1 januari 1985 en omdat bepaalde inkomsten vervroegd werden geboekt.

De door de liberalen gevraagde "ontvetting" van de staat was, ondanks de neo-liberale accentuering een wassen neus. In plaats van de uitgaven te kunnen verminderen, bleven die uitgaven alsmaar stijgen. De enige oplossing was meer belastingen heffen; iets waar de liberalen en de rechtse christen-democraten tegen gekant waren. Belastingvermindering kon in hun ogen een middel zijn om de bestedingen en het sparen aan te moedigen en zo de liberale weg te effenen naar het economisch herstel. Een te groot beslag van de staat op het verdiende inkomen zou demotiverend werken. België behoorde tot de selecte groep van landen waar de belastingdruk het hoogste was. De fiscale en para-fiscale druk zweefde immers rond de 46 percent van het BNP.

De vermindering van de belastingdruk moest niet alleen de particulieren ten goede komen, maar ook de ondernemingen. De

ondernemingen werden aangemoedigd nieuwe kapitaalverhogingen door te voeren op basis van de aandelenwet Cooreman—De Clercq. Om de investeringen aan te moedigen en de oprichting van nieuwe ondernemingen te stimuleren kwamen T-zones tot stand, een soort ontwikkelingszones met fiscale gunstmaatregelen.

3. De nieuwe arbeidsverhoudingen

Onder het regime van de economische crisis ondergingen de arbeidsverhoudingen een fundamentele wijziging. Niet meer de sociale gesprekspartners bepaalden de inhoud van het beleid, maar wel in toenemende mate de regering.¹⁵ De regering ging hierbij uit van de opvatting dat het behoud van het binnenlands en buitenlands evenwicht enkel bewaard kon blijven op voorwaarde dat de loonkosten in de hand werden gehouden. Aanvankelijk, onder Tindemans I vooral, moesten de lonen nog matigen en de staatsuitgaven beperkt blijven ten einde de inflatie af te remmen. Over het bewaren van de concurrentiekracht van de ondernemingen werd door de regering nog niet gerept, al maakte men zich in ondernemerskringen — zoals gewoonlijk — nogal zorgen over de dalende winsten en snel stijgende lasten.

Doordat de regering het hoogste woord ging voeren en het sociaal overleg in feite naar zich toetrok, kwam ook een einde aan de *Fordistische* basis waarop het verbond tussen vakbond en kapitaal sinds 1954 tot stand was gekomen. Fordisme staat hier voor de wijze waarop de grote ondernemers en de vakbonden met elkaar in overleg treden over de verdeling van de geproduceerde welvaart: een inkomenspolitiek die moet toestaan dat er voldoende koopkracht bij de loontrekkers aanwezig is om de geproduceerde waren zonder al te veel afzetproblemen op de markt kwijt te kunnen. In 1954 hadden de ondernemers en de vakbonden al de Gemeenschappelijke Verklaring over de Produktiviteit ondertekend. Verhoging van de produktiviteit mocht, gezien die Verklaring, niet ten koste gaan van de werkgelegenheid of de welvaart van de arbeidersklasse. In 1959 was er nog een bijkomende verklaring aangenomen waarin bepaalde domeinen als de nieuwe technologie begrepen waren. Dit alles werd in 1960 nog eens bekroond met een nieuwe overeenkomst betreffende de sociale programmatie. De groei van de produktiviteit moest de hele samenleving ten goede komen en de welvaart zou over alle bevolkingsgroepen worden uitgesmeerd. Fordisme en Keynesianisme ontmoetten elkaar hier in de vorm van een in-

komenspolitiek gebaseerd op snelle economische groei en sociale rechtvaardigheid. Toen de Golden Sixties aanbraken was het overlegkader voldoende gestructureerd om de economische expansie ook via een verhoging van het binnenlands verbruik te stimuleren.

De Fordistische alliantie tussen vakbonden en multinationale ondernemingen was in de zestiger jaren de spil waarrond de economische politiek van de regering draaide. Met de crisis nam die alliantie in 1973 ook een einde. Wat overbleef was een verscherping van het conflict tussen vakbonden en ondernemers over het afwentelen van de lasten van de crisis op andere groepen van de samenleving.

Ondanks de Fordistische alliantie bleven de liberale krachten in België erg sterk. Daarvoor zijn historische oorzaken aan te wijzen. Ook economisch gezien bleven de vele kleine ondernemingen en onderaannemers het gedrag van het pionierskapitalisme ten toon spreiden. Deze krachten kwamen aan bod in bepaalde fracties van de ondernemersorganisaties én van de burgerlijke partijen. Daarbij kwam dat oude pacificatieprocedures uit de pre-Fordistische periode nog altijd niet overwonnen waren. Vele grotere ondernemingen werden onveranderlijk gedomineerd door een paternalistische houding van de aandeelhouder-directeur. De vakbonden werden hier enkel getolereerd.

Een ander interessant aspect van de Belgische arbeidsverhoudingen was het bestaan van een koppeling van de lonen aan de consumptieprijzen. De "index" was een verworvenheid die dateerde van vlak na de Eerste Wereldoorlog en die in 1950-1951 veralgemeend werd tot alle loontrekkers. De index was op zich geen instrument voor een Fordistische politiek, maar meer een middel om stakingen te voorkomen naar aanleiding van fluctuaties in de kosten van levensonderhoud.¹⁶ Toen evenwel in 1974-1975 de inflatie om zich heen greep, werd de index weer inzet van sociale en politieke strijd. Immers, de grote ondernemingen poogden door hun prijzen te verhogen hun winsten in stand te houden en de lasten van de crisis af te wentelen op de consumenten. De Fordistische alliantie was uit elkaar gespat.

Het Fordisme concentreerde alle aandacht op de verdeling van de baten uit de groei van de produktiviteit. Hierbij werd ervan uitgegaan dat die groeiende produktiviteit niet mocht leiden tot overproduktie, d.w.z. tot een gebrek aan koopkrachtige vraag voor de vele consumptiegoederen die de monopolistische ondernemingen op de markt brachten. Die overproduktie kon enkel voorkomen worden door de stijging van de koopkracht gelijke tred te laten houden met de stijging van de produktiviteit; iets

waar de vakbonden uiteraard wel oor naar hadden. Op die manier konden de vakbonden zich opwerpen tot de verdedigers van het algemeen belang (van alle arbeiders), zonder te verzinken in corporatistische of defensieve reflexen. Met de crisis kwam een eind aan deze Fordistische ontwikkelingsgang.

Het was dan ook niet verwonderlijk dat het einde van de Fordistische strategie zich vertaalde in een nieuw conflict tussen arbeid en kapitaal. De neo-liberale retoriek speelde hierop in door te wijzen op de verstikkende greep van de vakbonden op de arbeidsmarkt.¹⁷ De vakbonden verschenen hier als een "belangen-groep" die de noodzakelijke herstructureringen in het productie-apparaat verhinderden door hun corporatistische eisen. De enige uitweg bestond erin de vakbonden via de wetgeving grotendeels uit te schakelen en de ondernemers meer vrijheid te geven om overtollige arbeidskrachten te ontslaan. Ook moest de sociale wetgeving aangepast worden aan de nieuwe situatie waarbij een groot arbeidsreserveleger geschapen was om de lonen onder druk te zetten. Dat nieuwe beleid zou door de staat dan moeten opgelegd worden aan de vakbonden : de-regulering én flexibilisering.

Onder Martens V werd uiteindelijk de nieuwe strategie van het kapitaal doorgevoerd. Martens V stelde zich stug op jegens de vakbonden. Hierbij ging het niet alleen en uitsluitend om de loonsverlagingen (inleveringen), maar ook om de wijze waarop de regering via herstellwetten, begrotingswetten en spaarplannen op alle fronten bezuinigde en hogere lasten kon opleggen. De vakbonden werden consequent uitgesloten van elk reëel overleg betreffende deze maatregelen. Daarbij introduceerde minister M. Hansenne (Arbeid en Tewerkstelling) nieuwe regelingen die de werkgevers toestonden veel meer dan vroeger beroep te doen op part-timers, nacht- en weekendarbeid en werknemers met status van stagiair. Op de arbeidsmarkt kwam een grotere differentiatie tot stand tussen de goede en de slechte banen¹⁸. De discussie over de arbeidstijdverkorting, sinds 1975 een poging van de vakbonden om het debat weer op een Fordistisch-Keynesiaans spoor te zetten, verzandde doordat de regering enkel in samenwerking met weigerachtige ondernemers voor een bescheiden verkorting van de arbeidsduur koos en dan nog onder voorwaarden die volkomen pasten in de opvattingen over flexibilisering en de-regulering.

De ondernemers tekenden verzet aan tegen elke substantiële verkorting van de arbeidsduur met behoud van loon en tegen extra aanwerving van personeel op basis van het argument dat deze politiek fataal moest uitlopen op een stijging van de werkloosheid als gevolg van de uitholling van de concurrentiekracht

van het bedrijfsleven. De Belgische industrie zou zich uit de markt prijzen. Men verwees naar het feit dat de loonkosten in België toch al vrij hoog waren en dat in de zeventiger jaren als gevolg van die hoge loonlasten vele ondernemingen failliet waren gegaan.¹⁹ De ondernemers kozen voor verlaging van de loonkosten en wilden enkel praten over arbeidsduurverkorting op basis van nog meer inleveren. De plannen die minister Hansenne weldra ontvouwde pasten volledig in die ondernemersvisie.

Het *Plan Hansenne* dat in 1983 werd ingevoerd en dat via de formule 5-3-3 (3 procent inlevering van loon in ruil voor een arbeidsduurvermindering van 5 procent met 3 procent extra aanwervingen) populair werd, was in feite een aanval op de positie van de vakbonden. Het was aan de ondernemers om de vakbonden zo ver te krijgen deze regeringsformule te aanvaarden. De ondernemers werden ontslagen van de plicht ook te investeren in nieuwe banen indien ze dat niet wilden. In dat laatste geval moesten ze het bedrag van de inlevering van loon overdragen aan een speciaal regeringsfonds dat extra tewerkstelling zou helpen financieren.

Via de volmachten legde Martens V de werknemers twee jaar na elkaar (1982 en 1983) op telkens één indexaanpassing van 2 procent over te slaan. Vanaf 1984 kwam daar nog eens een solidariteitsbijdrage van 2 procent bij. Deze inleveringen waren bedoeld om de winsten van de ondernemingen te verhogen. De solidariteitsbijdragen zouden daarna de kunstmatige tewerkstelling mede helpen financieren.

Sinds de regering Tindemans I (1974-1977) had de regering alle aandacht toegespitst op het drukken van de werkloosheidscijfers door het scheppen van allerlei kunstmatige banen, het verhogen van de leerplichtige leeftijd tot uiteindelijk 18 jaar, het op vervroegd pensioen zetten van oudere werknemers en het weren van bepaalde categorieën werklozen uit de statistieken van de RVA. In 1984 telden men aldus reeds rond de 120.000 bruggepensioneerden plus nog eens 65.000 mensen die in een of andere nep-baan een onderkomen hadden gevonden. Desondanks bleef de werkloosheid toenemen tot boven het half miljoen eenheden in 1985.

De oorzaken van deze catastrofale groei van de werkloosheid zijn ruimschoots bekend. De secundaire sector (industrie) had sinds 1973 ruim 150.000 banen verloren, terwijl de groei in de tertiaire sector (handel, diensten) nauwelijks nog significant was. Daarbij kwamen steeds meer mensen (jongeren én vrouwen) zich op de arbeidsmarkt aanbieden. Voor de nieuwkomers was

geen plaats. De industrie investeerde 'nog wel, doch niet meer in de uitbreiding van de werkgelegenheid, wel in arbeidsbesparende technologie. Ook de diensten (vooral de financiële sector) gingen en over op automatisering van de kantoren en dus het uitstoten van arbeidskrachten.

Overzicht van het aantal werklozen en tewerkgestelde werklozen

jaar	aantal uitkeringsgerechtigde werklozen (volledig)			tewerkgestelde werklozen (brug- pensioenen, stagiairs, BTK, TWW/DAC)			
	mannen	vrouwen	totaal				
1979	110.006	184.410	294.416	30.358	26.010	34.222	70.678
1980	120.719	201.176	321.895	29.600	26.939	36.591	86.004
1981	156.989	228.126	395.115	27.538	24.103	28.340	104.996
1982	206.769	249.813	456.577	30.193	20.494	25.588	124.385
1983	234.955	270.007	504.962	22.784	13.840	28.650	112.961
1984	236.183	276.217	512.400	28.177	13.653	27.804	n.b.

De politiek van de regeringen beoogde dan ook door het scheppen van banen met een nep-statuut de jonge arbeidskrachten alsnog een kans te geven op een arbeidsmarkt die toch al overvol was en de ondernemers de gelegenheid te bieden via het aanwerven van stagiairs hun loonkosten te drukken. Ook de staat trachtte door het instellen van een "derde arbeidscircuit" (DAC) goedkope arbeidskrachten in te schakelen in de dienstverlening.

Gezien in het kader van de arbeidsverhoudingen heeft het scheppen van nep-banen en het flexibiliseren van de arbeid grote gevolgen voor de positie van de vakbeweging. Mensen in nep-banen zullen zich niet of nauwelijks organiseren. Hun positie is te onzeker om baat te hebben bij vakbondssteun en hun motivatie om tot collectieve actie te komen is zeer laag. Ze identificeren zich ook niet of nauwelijks met de "echte werknemers". Hetzelfde kan gezegd worden van arbeiders die via de flexibilisering op onregelmatige tijden worden opgeroepen en die nauwelijks een band hebben met de vaste kern van werknemers.

De arbeidsverhoudingen hebben zich onder Martens V in opmerkelijk snel tempo veranderd in de zin van een verdere splitsing tussen banen met een carrière-karakter en banen die maatschappelijk gezien nergens toe leiden. De mensen in carrière-banen zullen nog meer dan vroeger op een primair segment van de arbeidsmarkt opereren en meer dan ooit geneigd zijn zich te identificeren met de company-ideologie. De arbeidskrachten in het secundair segment (slechte banen) zullen via de flexibili-

sering afgesneden worden van de stabiele lagen van de arbeidersklasse en samen met het arbeidsreserveleger een sub-proletariaat vormen.

Conclusie

De neo-liberale stabilisatiepolitiek van Martens V markeerde het einde van de Fordistische alliantie tussen arbeid en kapitaal op het niveau van de regeringspolitiek en trok een spoor van flexibilisering en de-regulering. De klassieke Keynesiaanse beleids-opties werden overboord gezet: niet meer de staat, maar de ondernemingen zelf zouden op basis van winstherstel en het aanscherpen van de ongelijkheid tussen de diverse categorieën werknemers, voor economisch herstel zorgen. Het accent kwam te liggen op overheveling van inkomen uit arbeid naar het inkomen uit kapitaal. De overheid zou terugkeren naar een grote mate van financiële orthodoxie en het financieringstekort pogen terug te brengen naar aanvaardbare proporties (7 procent van het BNP). De neo-liberale strategie van Martens V was vooral gericht op het versterken van de exporterende nijverheid en de financiële structuur van de grote ondernemingen en de holdings, zonder zich al te zeer te bekommeren om de binnenlandse consumptie en het levenspeil.

Voetnoten

1. Ludo Cuyvers, "De Keynesiaanse overheidspolitiek in België, gisteren en morgen", in: *Tijdschrift voor Diplomatie*, 1981-1982, vol. 8, nr. 1, blz. 38-48.
2. Vooral de *régulation*-school heeft gewezen op deze mechanismen. Zie o.a. R. Boyer, "La crise actuelle: une mise en perspective historique", in *Critiques de l'économie politique*, 1979, nrs. 7-8, blz. 5-112. Voor België ook F. Moulaert, "Deregulering of herregulering", in: POLEKAR, *Het laboratorium van de crisis. Debat over een nieuwe maatschappelijke ordening*, Kritak, Leuven, 1985, blz. 23-41.
3. In 1977 was de inflatie gedaald tot 7 procent op jaarbasis. De economische activiteit was inmiddels weer toegenomen (conjuncturele heropleving).
4. De absorptieprogramma's ten gunste van de werklozen telden snel vele duizenden begunstigden. In 1981 bereikte men reeds een top van 158.287 eenheden. De kosten hiervan stegen navenant: 42,7 miljard frank in 1981. Zie onderstaande tabellen.

Absorptieprogramma's in het kader van de bestrijding van de werkloosheid
(aantallen individuen in duizendtallen)

Jaren	totalen	tewerkge- stelde werklozen	BTK	stagiairs	vervan- gers voor prepensioen- programma's sioneerden	bijzondere prepensioen- programma's
1977	56.386	24.201	—	16.832	15.353	—
1978	120.146	31.005	22.119	31.471	22.176	13.375
1979	140.705	36.252	27.426	30.778	29.083	17.177
1980	150.898	36.591	26.984	28.289	38.083	20.951
1981	158.287	35.138	24.107	27.539	45.092	26.411

Bron: *L'Année sociale*, 1980, 1981, Ed. de l'ULB, Brussel.

Kosten van de verschillende absorptieprogramma's
(in miljarden BF)

Programma's	1979	1980	1981
Tewerkgestelde werklozen	5,6	5,6	6,0
Bijzonder tijdelijk kader (BTK)	10,9	12,0	11,3
Stagiairs	0,3	0,2	0,2
Prepensioenen	15,9	19,2	23,1
Premies voor extra aanwervingen	—	0,5	1,5
Totaal	32,7	38,7	42,7

Bron, *L'Année sociale*, 1981, 1982, Ed. de l'ULB, Brussel.

5. J. Brepoels, *Wat zoudt gij zonder 't werkvolk zijn? Anderhalve eeuw arbeidersstrijd in België, Deel 2, 1967-1980*", Kritik, Leuven, 1981, blz. 186 e.v.

6. A. Mommen, "De crisis van de Belgische economie", in *Tijdschrift voor Diplomatie*, 1980-1981, vol. 7, blz. 89-103.

7. Zie hierover uitvoerig J.-F. Escarmelle, "Capitaux publics et restructurations industrielles", in: *Courrier Hebdomadaire*, nr. 1078, 1985, CRISP, Brussel.

8. De fusie van Cockerill met de Driehoek van Charleroi werd bijvoorbeeld zonder hierin de regering te betrekken door enkele managers, plaatselijke politici en vakbondsleiders voltrokken in 1981.

9. Zie hierover hoofdstuk 24 in W. Martens, *Een gegeven woord*, Tielt, Lannoo, 1985.

10. Volgens de studiedienst van Paribas verbeterden de nettoresultaten van de ondernemingen in de verwerkende nijverheid (zonder staal) onder Martens V vrij snel, dit in vgl. met de periode 1977-1981.

jaarlijkse evolutie

tendens

1980 1981 1982 1983 1977-1981 1982-1983

0,5 2,2 5,6 7,3 1,8 6,4

11. De Belgische export is sinds 1973 steeds minder in staat om de importen te betalen. De afhankelijkheid ten aanzien van het buitenland voor energiedragers werkt al negatief door op de handelsbalans, omdat de Belgische industrie energie vreet. Daarbij is de Belgische industrie gespecialiseerd in produkten die steeds meer concurrentie ondervinden van andere landen. In 1976 bedroeg het exportverlies (d.w.z. de mate waarin in de periode na 1973 de effectieve BLEU-exporten in waarde lager lagen dan de uitvoer die zou zijn gerealiseerd indien het BLEU-marktaandeel op het niveau van 1972-1973 zou zijn gebleven) al 100 miljard frank en in 1980 al 210 miljard frank. Dat verlies zou voor 2/3 toe te schrijven zijn aan het effect van de verslechtering van het concurrentievermogen inzake de prijzen en voor 1/3 aan het structureffect. Exportverlies werd vooral geleden in de oude industrieën (staal, textiel, kleding, non-ferro metalen, glas), terwijl er exportwinst kwam uit de petroleumsector en de plasticindustrie. Zelfs de electrotechnische industrie leed verlies, wat aantoonde hoe verzwakt de Belgische industriële structuur uit de crisis kwam.

12. Over de aandelenwetten "Monory" en "Cooreman-De Clercq" zie o.a. E. Van Wesemael, "De aandelenwet: een evaluatie", in: Dossier 4/85, Ministerie van Economische Zaken, Brussel; ook Th. Bellefontaine e.a., "Cooreman-luik van de Koninklijke Besluiten nrs. 15 en 150 ter aanmoediging van het risicodragend kapitaal in België: konklusies van een enquête uitgevoerd door de BBL-FDNP-RUG", in: *Accountancy en Bedrijfskunde*, 1984, jg. 9, nr. 1, blz. 36-42.

13. De Belgische spaarquote is, gezien in internationaal perspectief, erg hoog. België staat, na Japan, tweede op de wereldranglijst met een spaarquote die schommelt rond de 16 à 17 procent. Men mag aannemen dat met een financieringstekort van 7 procent van het BNP er nog voldoende middelen overschieten om de ondernemingen te laten lenen op de kapitaalmarkt. Voor de spaarquote, zie Kredietbank, *Weekberichten*, jg. 40, 1985, nr. 16.

14. Het aandeel van de rentelasten bedroeg in 1984 reeds 9,8 procent van het BNP (een stijging met 11 procent in vergelijking met 1983).

15. Zie G. Dancet, "De naoorlogse loonarbeidsverhoudingen in België", in: POLEKAR, a.w., blz. 42-62. Een meer uitgebreide versie van dit artikel verscheen in R. Boyer (ed.), *Les transformations du rapport salarial en Europe 1973-1984*, 2 delen, FERE, Parijs, 1984.

16. Over het ontstaan van de index, zie P. Scholliers, *Loonindexering en sociale vrede. Koopkracht en klassenstrijd in België tijdens het Interbellum*, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, VUB, Brussel, 1985.

17. Men sprak in die periode al over de "vakbondsstaat". Een meer algemeen debat ontspan zich vooral in het buitenland rond de ideologie van het neo-corporatisme. Een overzicht hiervan bij U. von Alemann (ed.), *Neokorporatisme*, Campus Verlag, Frankfurt-New York, 1981. Voor België werd dat debat vooral via de neo-liberale smaakmakers aangezwengeld. Zie

de ex-socialist M.A.G. Van Meerhaeghe, *De Vakbondsstaat*, Stenfert Kroese, Leiden, 1980.

18. Minister Hansenne verwaarloost natuurlijk al deze aspecten bij het verdedigen van zijn werkverschaffingspolitiek. Zie M. Hansenne, *Emploi. Les scénarios du possible*, Duculot, Gembloux, 1985.

19. In april 1983 kwam de regering met het voorstel om de lonen via een competitiviteitsindex aan te passen. In de toekomst zouden bij de loononderhandelingen de loonkosten niet sneller mogen stijgen dan het gemiddelde van de zeven belangrijkste handelspartners. Voortaan was uitgesloten dat de vakbonden nog zouden uitgaan van de produktiviteitsstijging als basis voor onderhandelingen over loonsverhogingen. De concurrentiekracht van de *exporterende* nijverheid werd aldus de richtsnoer voor de loonpolitiek.

20. De indexinlevering werd als volgt geregeld :

- in de periode maart-mei 1982 werden de lonen bevroren, behalve voor de minimumlonen (1 indexsprong);
- tussen 1 juni en 31 december 1982 kregen alleen de lonen beneden 27.357 frank een volledige compensatie ofwel 560 frank;
- hetzelfde gebeurde in 1983 tot 1 september, waarna weer de normale indexering van kracht werd.

In totaal leverde men aldus in : in de eerste periode 1 indexsprong van 2 percent, gevolgd door drie indexaanpassingen in de vorm van centen i.p.v. procenten. De inlevering bedroeg gemiddeld 4,59 percent van het loon.